

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 330.322.2

УПРАВЛІННЯ ТРАНСАКЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Михайлова Л.І., Королькова Д.В.

Досліджуються проблеми управління трансакційними витратами в підприємствах, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність; визначені передумови виникнення основних видів трансакційних витрат; обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення управління ними.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових умов в Україні супроводжується посиленням конкуренції, невизначеністю та ризиком, що виникають в процесі господарювання. При цьому особливого значення набуває підвищення ефективності взаємодії підприємства із зовнішнім інституційним оточенням, до елементів якого відносяться: ділові партнери, конкуренти, фінансово-кредитні посередники, органи державного управління тощо. Зазначимо, що в сучасній економіці великий вплив на розмір прибутку й рівень ефективності діяльності підприємства чинять витрати, пов'язані з пошуком інформації про стан параметрів ринку та їхню динаміку, отриманням інформації про потенційних ділових партнерів; витрати на проведення переговорів і укладання угод, захист від опортуністичної поведінки з боку контрагентів та контроль за виконанням умов контрактів, тобто, трансакційні витрати підприємства. Тому формування дієвої системи управління трансакційними витратами дасть змогу підприємству зменшити ризики, що виникають в процесі виконання угод або й уникнути їх; зберегти чи поліпшити конкурентні позиції підприємства на ринку; підвищити ефективність ринкових трансакцій, що реалізуються.

Посилення уваги до трансакційних витрат зумовлюється також тим, що на підприємствах спостерігається постійне зростання їх величини, а управління трансакційними витратами підприємства меншою мірою піддається вимірюванню і формалізації, ніж витрати виробництва. Разом з тим недостатність теоретичної бази та практичного досвіду управління цими витратами підприємства значно обмежують ефективність контрактної підприємств України.

Рівень дослідження проблеми в науковій літературі. Теоретичним, методологічним і практичним аспектам управління трансакційними витратами підприємств присвячено праці зарубіжних та вітчизняних вчених, таких як С.І. Архієреєв, Л.В. Базалієва, І.П. Будєєв, Т.В. Вовк, В.В. Вольчик, Н.Н. Губанова, Г.В. Дугінець, О.А. Жамойда, Г.М. Захарчин, Я.В. Зінченко, Р.Г. Коуз, Л.Я. Корнійчук, Г.В. Козаченко, Г.А. Макухін, В.І. Милошук, Ю.С. Погорелов, А.М. Поручник, Т.В. Склярчук, А.С. Скоробогатов, С. Суворов, Н.О. Татаренко, А.А. Ткач, О.В.Тарасенко, Л.Ю. Хлап'юнов, Т.А. Шишлова, О.В. Шепеленко, Л. Шостак, та

інші. Вивчення представлених в економічній літературі концепцій і підходів дало можливість зробити висновок, що в цій сфері менеджменту існують актуальні проблеми, які потребують розв'язання. Серед них – необхідне уточнення економічної сутності поняття «трансакційні витрати підприємства» як об'єкта управління; удосконалення системи управління трансакційними витратами підприємства; подальший розвиток методичних засад оцінки та оптимізації трансакційних витрат підприємства.

Метою даного дослідження стала оцінка стану управління трансакційними витратами в зовнішньоекономічній діяльності підприємств, обґрунтування методичних підходів щодо визначення розмірів трансакційних витрат та пропозицій щодо вдосконалення управління ними.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним є те, що активна зовнішньоекономічна діяльність виступає одним з основних факторів підвищення ефективності і конкурентоспроможності економіки країни, підприємства, але, здійснюючи її, організація завжди і обов'язково має справу з таким видом витрат як трансакційні. Не поглиблюючись у дослідження безпосередньо поняття сутності трансакційних витрат, ми схилиємося до розуміння трансакційних витрат як таких, що пов'язані з обміном і захистом прав власності [1]. Таке трактування створює передумови для пояснення процесу створення суб'єктів господарювання і вивчення їх взаємодії між собою, а також розуміння відносин, що відбуваються усередині фірм. У найбільш загальному вигляді трансакційні витрати — це вартість ресурсів, що витрачаються на здійснення трансакцій.

Важливою передумовою ідентифікації та кількісної оцінки трансакційних витрат служить їх класифікація. Якщо серед етапів укладання угоди виділити пошук партнерів, узгодження інтересів, оформлення угоди, контроль за її виконанням, то класифікація може бути подана наступним чином (табл.1) [2].

Хоча трансакційні витрати і є складовим елементом загальних витрат підприємства, але вони відображають сукупність витрат, які виникають конкретно при здійсненні тієї чи іншої операції, що робить їх складним об'єктом для дослідження, який потрібно розглядати як сукупність взаємопов'язаних елементів з усіма факторами, що впливають на них. Саме тому при дослідженні

проблеми управління трансакційними витратами необхідно застосовувати комплексний та підхід та системний метод.

Вивчення теорії та практики менеджменту зовнішньоекономічної діяльності показує, що трансакційні витрати мають місце при здійсненні всіх операцій у зовнішній торгівлі. Тому для проведення емпіричних досліджень проблеми управління трансакційними витратами в зовнішньоекономічній діяльності ми обрали ті підприємства, що характеризуються значними обсягами

експортно-імпортних операцій, наступальними стратегіями розвитку ЗЕД, високим рівнем конкурентоспроможності продукції на закордонних ринках та усталеними структурами управління зовнішньоекономічної діяльності. До таких підприємств в Сумській області ми віднесли ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» та ЗАТ «Технологія», оскільки вони є одними із провідних підприємств у своїх галузях: на експорт вони відправляють близько 80 відсотків виробленої продукції, а трансакційні витрати супроводжують кожну операцію.

Таблиця 1

Класифікація трансакційних витрат

Види трансакційних витрат	Зміст
Витрати пошуку інформації, що виникають до укладання угоди (ex ante)	Витрати на пошук інформації про потенційного партнера, про ситуацію на ринку, а також втрати, пов'язані з неповнотою й недосконалістю інформації, що купувалась
Витрати ведення переговорів	Витрати на ведення переговорів про умови обміну, про вибір форми угоди
Витрати вимірювання	Витрати, необхідні для вимірювання якості товарів і послуг, з приводу яких здійснюється угода
Витрати укладання контракту	Витрати на юридичне або нелегальне оформлення угоди
Витрати моніторингу та запобігання опортунізму, які виникають після укладання угоди (ex post)	Витрати на контроль за дотриманням умов угоди та запобігання ухиленню від цих умов
Витрати специфікації і захисту прав власності	Витрати на діяльність судів, арбітражу, витрати часу і ресурсів, необхідних для відновлення прав, порушених у ході виконання контракту, а також втрати від поганої специфікації прав власності й ненадійного захисту
Витрати захисту від третіх осіб	Витрати на захист від претензій третіх осіб (держави, організованої злочинності тощо)

В ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» працює більше 14000 осіб, які приймають участь у виробництві насосів, компресорів та гідравлічних систем; будівництві будівель; виробництві машин та устаткування спеціального призначення [3]. Водночас в ЗАТ «Технологія» працює більше 300 осіб, які приймають участь у таких видах діяльності як виробництво пакувань з легких видів металів (ковпачків з плівки ПВХ, поліамінатних ковпачків, капсул для шампанського, самоклеючих етикеток, фольги та гнучкої упаковки); оптова торгівля; роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах переважно з продовольчим асортиментом [4].

Враховуючи відмінність досліджуваних підприємств, що дуже відрізняються за масштабами виробництва, за кількістю трудових ресурсів та за площею, яку вони займають для досягнення результатів своєю діяльністю, встановлено, що така різниця не впливає на розмір чи різновид трансакційних витрат: однакові або дуже схожі види трансакційних витрат формуються у процесі здійснення ЗЕД на обох підприємствах.

Виходячи із складності здійснення кількісної оцінки розміру трансакційних витрат та відсутності в підприємствах системи їх обліку, для дослідження проблеми управління трансакційними витратами в організаціях та отримання інформації

щодо їх рівня, нами було проведено соціологічне дослідження. Експертами в опитуванні виступили два менеджери відділів ЗЕД досліджуваних підприємств. Анкета містила три блоки питань: теоретичний; загальна характеристика підприємства; характеристика трансакційних витрат. Зазначимо, що в процесі заповнення теоретичної частини анкети у менеджерів виникали певні труднощі, хоча кожен з них продемонстрував досить високий рівень обізнаності та розуміння тих питань, знання про які отримані ними уже додатково після навчання з використанням власної логіки. Відповіді на другий блок питань містили інформацію стосовно діяльності кожного підприємства. Ми з'ясували, що обидва підприємства співпрацюють з багатьма країнами світу і підтримують з ними тривалий багаторічний зв'язок; є рентабельними і ведуть достатньо успішну діяльність.

Хочемо зазначити, що найбільшу важливість для нас представляв третій блок питань, який і мав на меті скласти загальну картину про стан управління трансакційними витратами в ЗЕД. Дослідження показало, що на обох підприємствах існують такі види витрат: на збір та обробку інформації, на проведення переговорів, витрати контролю, юридичного захисту виконан-

ня контракту та інші. Звісно, деякі з цих витрат виникають та сплачуються непомітно, тобто, як постійні і необхідні витрати. А ось витрати, що виникають через невідповідальність партнерів або через непередбачувані обставини, важко назвати непомітними, хоча вони трапляються на будь-якому підприємстві.

Стосовно організації управління трансакційними витратами ми з'ясували, що відповідальним за управління витратами такого роду в ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» є фінансовий директор. Наприклад, якщо має місце певна операція з продажу устаткування, то відділ з продажів на дальнє зарубіжжя подає заявку на ім'я фінансового директора на обґрунтовану суму, яка є необхідною для організації прийому гостей та інші потреби, який приймає відповідне рішення. Наприклад, витрати, що є необхідними відділу з продажів на дальнє зарубіжжя для здійснення операції, розраховують і аналізують саме менеджери цього відділу, а розпоряджається ними і задовольняє чи відхиляє суму фінансовий директор. Що ж стосується ЗАТ «Технологія», то тут управління витратами здійснюється кожним менеджером комерційного відділу у межах власних договорів.

Досить цікавою є ситуація з оформленням документів, необхідних для здійснення експорту продукції. Менеджерами даний процес був віднесений до трансакційних витрат, що є цілком правомірним, адже для здійснення ЗЕД дані документи є необхідними, хоча їх кількість та перелік для оформлення є різним та залежить від продукції, що продають. Як відомо, даний процес займає досить багато часу і вимагає певних витрат, тому в ЗАТ «Технологія» ставляться досить відповідально до задоволення замовлень клієнтів: якщо заявка була подана на велику кількість продукції (тисячі, мільйони штук), то витрати в даному випадку на оформлення документів покриваються з прибутком, а якщо заявка була на декілька десятків, сотень штук продукції, то клієнт стикається із ввічливою відмовою. Це є цілком економічно обґрунтованим з точки зору управління витратами, адже трансакція експорту супроводжується низкою документів, зокрема: сертифікатами дозвільних служб; сертифікатом виникнення товару; висновком експерта торгово-промислової палати про виникнення товару; дозволом на здійснення міжнародних перевезень; сертифікатом на здійснення зовнішньоекономічної діяльності; екологічною декларацією; фітосанітарним та радіологічним контролем тощо.

Одним із видів трансакційних витрат є ще й витрати на переговори, з якими стикається кожна організація, яка має що продати чи вимушена цось купити. Від рівня організації переговорів залежить результат трансакції, тому вони не обмежуються лише збором за круглим столом, а доповнюються ще й такими елементами як: оплата транспортних витрат; поселення до готелю (відповідно до умов контракту); екскурсії по

місту; придбання страхового полюсу; консульські та посольські збори; вечері, обіди тощо. Дослідження показало, що дані види витрат присутні на обох наших підприємствах, звісно, їх можна віднести і до витрат, котрих уникнути неможливо, адже в тому, щоб продати свою продукцію є, перш за все, зацікавлення самого підприємства, тому воно і задовольняє потреби клієнта.

Заслугує на увагу питання третього блоку: «Чи доводилось Вам витрачати додаткові гроші для прискорення здійснення певних операцій?», відповіді на яке обох менеджерів були ствердними. Зазначимо, що під цим питанням ми мали на увазі хабарі, але менеджери запевнили, що у цьому сенсі вони є чесними і самі не розуміли, що були учасниками хабара. Цьому є легке пояснення: іноді документи не вдається оформити вчасно або ж слід прискорити їх оформлення, то організації, які цим займаються, беруть подвійний тариф за терміновість, видаючи чек на оплату даних документів, не вказуючи про доплату за терміновість. Опрацювання анкет показало, що в ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» трансакційні витрати займають близько одного-двох відсотків загальної вартості трансакції, а в ЗАТ «Технологія» - два-шість відсотків. Така частка трансакційних витрат видається незначною, якщо враховувати масштаби виробництва та продажів обох підприємств, втім і її менеджери зазначених вище відділів намагаються зменшити, хоча і стверджують, що трансакційні витрати є обов'язковими для будь-якого підприємства.

Виконане дослідження проблеми управління трансакційними витратами виявило також ще один негативний його аспект, який полягає в тому, що на таких великих і успішних підприємствах, якими є ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» та ЗАТ «Технологія», відсутній відділ, чи хоча б фахівець з управління трансакційними витратами. Вважаємо, що у відділ імпорту та експорту має бути хоча б відповідальна особа, яка могла б відслідковувати виникнення трансакційних витрат, їх вплив на хід трансакції, своєчасно корегувати та звітувати фінансовому директору. Такий висновок зумовлений й тим, що проблема управління трансакційними витратами з роками загострюється.

До виявлених переваг, хоча і незначних, слід віднести те, що кожен менеджер, який має в своєму розпорядженні певну кількість контрактів на здійснення трансакції, є регулятором трансакційних витрат, навіть не підозрюючи, що вони є такими. Це добре тому, що відбувається певне управління, адже менеджери, як і будь-яка людина, намагаються зменшувати власні витрати, що можна кваліфікувати «управлінням трансакційними витратами на місцях». Втім більш детальне вивчення такого «управління» не забезпечує формування висновків стосовно відсотку цих витрат у загальній кількості, передумов їх виникнення, тенденцій змін тощо. Тому вважаємо доці-

льним здійснення заходів щодо відокремлення трансакційних витрат від загальних в підприємстві з метою здійснення контролю за ними.

За результатами вивчення стану управління трансакційними витратами в ЗЕД підприємств ми виокремили етапи та послідовність операцій з експорту, що склалися в одному з них, та подали на рис.1.

Слід звернути увагу на етапи, які мають місце протягом однієї трансакції, та трансакційні витрати, котрі супроводжують кожний етап. Як бачимо, кожний вид витрат, наче карта в картковому будиночку: варто один із них проігнорувати,

і трансакція або стане проблемою, або не відбудеться взагалі. Аналіз також показав, що досить багато видів трансакційних витрат мають місце при здійсненні операцій і що вони обов'язково з'являються на кожному етапі просування товару до місця призначення. Втім, не зважаючи на їх важливість, розміри трансакційних витрат можна і потрібно намагатись знижувати, не шкодячи при цьому вдалому здійсненню трансакції, а сприяючи зменшенню загальноновиробничих витрат та підвищенню ефективності діяльності підприємства в цілому.

Рис. 1. Послідовність процесу здійснення експорту в ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» із можливими витратами на кожному етапі

Висновки. Виконані дослідження дозволили сформулювати нам пропозиції щодо зниження рівня трансакційних витрат при здійсненні зовнішньоекономічних операцій в підприємствах, що є важливою складовою формування ефективної системи менеджменту організацій в інституційній економіці. Вони зводяться до наступного.

На рівні підприємства в системі управління ЗЕД необхідно: по можливості намагатись поєднати трансакції, щоб заощадити на оформленні документів, перевезенні товару тощо; раціоналізувати роботу адміністративного апарату; покращувати планування з метою виключення необ-

ов'язкових та додаткових трансакційних витрат; відмовлятися від трансакцій із високим рівнем трансакційних витрат; застосовувати власний досвід для пошуку кращого, економічнішого способу використання витрат.

На рівні країни з метою сприяння зниженню трансакційних витрат вважаємо доцільним: вдосконалювати нормативно-правове регулювання ЗЕД; покращувати інституційне забезпечення (функціонування інституцій; дотримання норм, інститутів); посилювати боротьбу з корупцією; підвищувати відкритість національної економіки.

Література

1. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. /А.А.Ткач/ Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
2. Захарчин Г.М., Склярчук Т.В. Дослідження структури трансакційних витрат суб'єкта господарювання /Г.М. Захарчин, Т.В. Склярчук/ Інвестиції: практика та досвід, №8. – 2009 – С. 34-36.
3. <http://cityukraine.info/> (Українські міста в Інтернеті. Інтегральний веб-портал).
4. <http://www.state-gov.sumy.ua/> (офіційний сайт Сумської обласної державної адміністрації).

УДК 33 (075.8)

СУТЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ ПАРКІВ

Васенко В.К., Гребіник В.В.

Проведено аналіз причин виникнення тіньової економіки в Україні. Виділені основні механізми, що сприяють детінізації економіки. Запропоновано найбільш ефективні шляхи і підходи щодо виходу із тіні поразеної частини національної економіки.

Вступ. Тіньова економіка є надзвичайно актуальною і болючою проблемою для української економіки. Тіньова економіка негативно впливає на всі соціально-економічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, прийняття ефективних управлінських та законодавчих рішень.

Ігнорування цього суперечного та багатогранного явища спричиняє серйозні помилки при визначенні макроекономічних показників та неадекватну оцінку найважливіших процесів і тенденцій, тактичні та стратегічні прорахунки при прийнятті відповідних управлінських рішень.

Проведений нами аналіз літературних джерел щодо тіньової економіки засвідчує, що ця тема в наукових дослідженнях є надзвичайно актуальною і багато вітчизняних економістів та юристів присягли їй свої праці. Зокрема, Зокрема, О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Червяков [5], З.С. Варналій, Е.М. Лібанова, В.І. Кириленко, В.А. Кредісов [6], О.П. Дзюбань [7], І.І. Мазур [8], В.М. Попович [9] та інші.

Про те за межами розгляду залишаються питання визначення сукупного критерію негативного впливу тіньової економіки на економічну безпеку держави, її на соціально-економічний розвиток і суб'єктів підприємницької діяльності.

Актуальність цієї проблематики підсилюється за умов негативного впливу тіньової еконо-

міки на легальну і пошуку на державному рівні найбільш ефективних механізмів із виведення з тіні великої частини національної економіки.

Цим підтверджується актуальність зв'язку авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями та проблемами, котрим присвячується означена стаття.

Постановка завдання. Основною метою статті є аналіз причин виникнення тіньової економіки в Україні, виявлення ефективних шляхів щодо детінізації економіки України. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

- проаналізувати чинники виникнення тіньової економіки України;
- виявити основні механізми, що сприяють детінізації економіки;
- внести пропозиції стосовно найбільш ефективних шляхів і підходів щодо виведення із тіні поразеної частини національної економіки.

Результати досліджень. Під «тіньовою економікою» розуміють усю сукупність економічної діяльності, яку не враховує офіційна статистика, і котру не включають у валовий національний продукт країни, а також не враховується і не контролюється державними органами і (або) спрямована на отримання неконтрольованого державою доходу, шляхом порушення чинного законодавства, або доходів від якої держава не одержує податкових надходжень.